

Liberalní ekonomie

KOŘENY
euroamerické
CIVILIZACE

PROSTOR

Liberální ekonomie
Kořeny euroamerické civilizace

PROSTOR

Liberalní ekonomie

Kořeny euroamerické civilizace

vybral a přeložil Tomáš Ježek

PROSTOR | PRAHA | 2014

Copyright © The American Economics Review, 1945;
Friedrich A. von Hayek, 1967;
August M. Kelley Publishers, 1970;
Herbert A. Simon, 1979;
Kyklos, 1980;
American Enterprise Institute, 1981;
The Public Interest, 1982

© PROSTOR, 2014
Selection and translation © Tomáš Ježek, 1990
Preface © Tomáš Ježek, 1990

ISBN 978-80-7260-303-9

*Nakladatel děkuje za laskavou podporu při vydání této knihy
Advokátní kanceláři Jansta, Kostka, spol. s r. o.*

ADVOKÁTNÍ KANCELÁŘ

JANSTA
KOSTKA

OBSAH

Předmluva překladatele // 9

Gerhard W. Ditz
**Protestantská etika
a tržní hospodářství** // 11

Friedrich A. von Hayek
**Principy liberálního
společenského řádu** // 57

Friedrich A. von Hayek
**Výsledky lidského jednání,
nikoli však lidského záměru** // 85

Fritz Machlup
Liberalismus a volba svobod // 101

Ludwig M. Lachmann
**Metodologický individualismus
a tržní hospodářství** // 141

Milton Friedman
**Tržní mechanismy a centrální
ekonomické plánování** // 161

Friedrich A. von Hayek
Využívání informací ve společnosti // 177

Michael Novak
**Zprostředkující struktury:
jedinec a komunity v Americe** // 195

Herbert A. Simon
Co je průmyslová demokracie? // 213

Friedrich A. von Hayek
Intelektuálové a socialismus // 235

O autorech // 260

Předmluva překladatele

Tento sborník překladů je i kusem mé osobní historie. Překlady vznikaly od konce sedmdesátých let. Nikdy jsem je nekoncepoval jako budoucí knihu, přesto jsou však tak těsně spojeny, že je nyní stačí jen seřadit a předložit čtenářům. Všechny jsou svědectvím hledání pravdy o společnosti svobodných lidí. Přeji si, aby jejich četba přinesla každému tolik potěšení, kolik jsem ho zažil já při práci na překladu.

Snad by bylo užitečné říci několik slov o motivech, které mě vedly k tomu, abych s překládáním začal. Byl to sílící pocit osobní odpovědnosti za mladé lidi, kteří vstupovali do ekonomické vědy s pocitem ztraceného školního času, a potřeby zbavit je závaží falešného vzdělání. Byla to i bojovná nálada Dona Quijota postavit hráz nesmyslným lžím, nudě a ošklivosti, které se na nás vyřinuly z kanálů etablovaného společenskovedního výzkumu a pak ode všech dalších socialistických intelektuálů, kteří, vyškoleni v různých vumlech, plodili k nerozeznání stejné hlouposti v nekonečných debatách o zdokonalování centrálního řízení – na všech těch skličujících, zakouřených poradách, na nástěnkách továren, úřadů a vojenských útvarů. Ti všichni ničili myšlení lidí všudypřítomnými hesly, útočili na bezbranné ze skleněné obrazovky televize a vytvářeli onu zoufale smutnou atmosféru socialistického duchovního života. Bylo mi jasné, že je třeba se postavit i velmi nebezpečnému trendu sedmdesátých let, kdy primitivismus, agresivita a nenávisť obsažené v marxismu-leninismu si začaly vypůjčovat vědecký lesk moderní západní ekonomie. Kolik mladých lidí vstupujících tehdy do ekonomické vědy se dalo nachytat na „rudou neoklasiku“, plnou prvních derivací a dvojitých integrálů!

Překlady jsou výsledkem usilovného hledání čistých pramenů myšlení o společnosti, z nichž by bylo možné spolehlivě napájet naše vlastní přemýšlení o věcech, které nás bezprostředně trápí. Jakkoli se může někdy zdát, že pochopení třeba protestantské tržní etiky nebo metodologický individualismus nám příliš nepomohou se zápornou daní z obratu nebo s dotacemi do zemědělství, jsem přesvědčen, že bez hlubokého porozumění kořenům naší civilizace a bez toho, že přijmeme za svůj způsob myšlení, který se zde vyvinul, nemáme nejmenší naději na společenský rozkvet. Naše hospodářství se jinak nikdy nestane tím, čím býti má, tj. oblastí, v níž si obstaráváme materiální prostředky pro ideální cíle, a bude vždy znovu a znovu degenerovat v samoučelnou výrobu pro výrobu nebo spotřebu pro spotřebu.

Přestože jsem se vždy pokoušel vyslovovat vlastní zkušenost, zároveň jsem vždy zjišťoval, že nemám žádné právo mluvit o věcech, které byly již skvěle řečeny způsobem, který je pro někoho vychovaného a vyrostlého v našem domácím prostředí zcela nedostižný. Jediné, co můžeme nyní všichni dělat, je pokořit se a trpělivě zvládat bohaté prameny světového myšlení v naději, že někdy v dalekém budoucnu se někomu z nás možná podaří přilepit něco malého ke kouli, kterou teoretickým ekonomům zanechal Adam Smith a na kterou pak od té doby začali postupně nabalovat nové poznatky další velikáni. Smith založil ekonomii jako morální vědu. Řekl bych, že také jako liberální učení, ale raději to neřeknu. Přívlastek liberální je totiž velmi ošidný. Vzbuzuje dojem, že je ještě nějaká jiná ekonomie než liberální. Když je člověk takový, jakého ho Bůh stvořil, pak musí jednat svobodně, to jest na vlastní odpovědnost. A nauka o hospodaření společenství takovýchto lidí nemůže být jiná než liberální. Všechny ostatní nauky jsou jen více nebo méně skrytým útokem na onen lidský prazáklad.

Tomáš Ježek, 1990

Gerhard W. Ditz
Protestantská etika a tržní hospodářství

(G. W. Ditz, „The Protestant Ethic and the Market Economy“,
v: *Kyklos. International Review for Social Sciences*, 1980,
roč. 33, č. 4, str. 623–657.)

1. Dvě proměnné

Při vymezení pojmu etika se opírám o Maxe Webera. V souladu s jeho modelem považuji etiku za nezávisle proměnnou, jež je z dlouhodobého hlediska odvozena od Kalvínovy metafyziky spasení. Individuální a kolektivní ekonomické chování, které je etickými normami strukturováno a institucionalizováno, považuji za závisle proměnnou. Od Webera také přebírám ideální typizaci, resp. úmyslné zvýraznění významnějších proměnných, aby bylo možné lépe vyjádřit hypotézy o příčinné závislosti.

Ve svém určení pojmu ekonomika připojuji další synonyma k zaběhnuté, i když opotřebované dichotomii hojnost versus vzácnost: nadměrně rozvinutý versus nedostatečně rozvinutý, na spotřebu orientovaný versus na výrobu orientovaný. Tato volba byla určena důrazem samotného Webera, že na ekonomiku je třeba nahlížet jako na systém tržních vztahů.

2. Od politické ekonomie k ekonomii

Dokud byla vláda ve středověku předmětem apoštolského následnictví papeže nebo Bohem určeného krále, ekonomické, stejně jako duchovní bohatství narůstalo ve sféře vladaře. Podnikatelé, obchodníci a dělníci dostávali mzdu. Zisky připadaly představitelům božské moci. S příchodem Kalvína panují božští vladaři a vrchnost už jen formálně. Duchovní a materiální vývoj lidstva byl naplánován na začátku stvoření. Obyčejným smrtelníkům však plány vyjeveny nebyly. Etické odůvodnění tvorby bohatství už není nadále odvozováno od Bohem určeného vladaře. Individuální tvůrce bohatství musí svůj ekonomický pokrok od nynějška posuzovat sám a od toho pak musí odvozovat sám i své pravděpodobné postavení v božském programu spasení. Kalvín postřehl implicitní paralelu mezi výkonností v soutěži a božským nevyzpytatelným rozhodnutím spasit jenom nemnohé. Jedním z historických důsledků této víry bylo, že američtí puritáni přestali uznávat morální povinnost platit daně anglickému králi. Tento přebytek použili k vybudování nejmocnějšího hospodářství v historii. Od té doby je ekonomie něco jiného než politika. Individuální snaha o zisk, soukromé podnikání a neomezená soutěž se staly morálními činnostmi. Nová ekonomická filozofie, kodifikovaná moralisty, jako byl Adam Smith, odrážela kalvínskou metafyziku, i když byla prezentována jako pozitivní věda. Protože se božský plán jevil lidskému chápání jako neurčitý, muselo být individuální jednání motivováno vlastním zájmem. I pád světa se děje podle božského plánu. Víra v nekonečnou dobrotivost neviditelné ruky napovídala, že agregátní výsledky sobecky zaměřených individuálních jednání přinesou maximální prospěch největšímu možnému počtu lidí.

Důraz měl být kladen na „možnost“ v souladu s teologickým předpokladem, že jenom nemnozí budou spaseni. (Tuto ekonomickou prognózu potvrdila historicky americká společnost.)

Obecněji, i když to zde nelze zcela dokázat: Moderní ekonomický vývoj koreluje s přijetím a prosazováním kalvínské etiky. Efektivnost a účinnost kalvinského (nebo amerického) kapitalismu uznali dokonce i ti nejzásadovější odpůrci kapitalismu. Komunisté od Marxe až po současné sovětské mluvčí připouštějí, že se výsledky kapitalistů ukazují jako lepší. Tato svědectví jsou však zpravidla doprovázena nepříznivými prognózami budoucnosti kapitalismu. Takové prognózy nejsou nutně v rozporu s míněním dřívějších ekonomů, kteří na rozdíl od moderních nepředpokládali nevyhnutelný pokrok nebo neomezenou hojnost. Všimli si opatrnější orientace v kalvinismu s jeho příslibem spasení jenom pro nemnohé, s jeho doktrínou o predestinaci lidského osudu, jenž není určován člověkem, s pozemským královstvím jako sférou, kde se rozhodne. Moderní liberálové* i klasičtí marxisté jsou se svou vírou v hospodářství hojnosti a neomezený pokrok v rozporu s kalvínskou metafyzikou a v tomto směru se navracejí ke středověkému optimismu s jeho jistotou všeobecného spasení.

3. Hybný moment produktivity

Vzácnost je klíčovou koncepcí ekonomie, odráží kalvinský pesimismus. Ekonomická teorie vychází z předpokladu

* Jde zřejmě o americké chápání termínu liberál, tj. levičák. (Pozn. překl.)

o relativních vzácnostech a končí dosažením relativních nadbytků, kapitálem v marxistickém smyslu. Je zvláštní, že jednotlivci a společnosti, věřící na vzácnost, produkují ohromné nadbytky, zatímco ti, kteří popírají vzácnost, se přes ni nemohou dostat. Zdá se, že toto je problém současných nerozvinutých společností. Dřívější ekonomové, kteří se zaměřovali na přírodní zdroje jako na nezávisle proměnnou ekonomického rozvoje, si zřejmě nevšimli, že Švýcarsko mělo jen „bílé uhlí“. Adam Smith se zaměřoval na dělbu práce, ačkoli již existovala v nejprimitivnějších hospodářstvích. Dělbba práce pak byla aplikována v Sovětském svazu s problematickými výsledky. Zdá se, že samotné využívání přírodních zdrojů a specializace vedou k růstu produktivity jen tehdy, jsou-li dodržovány normy práce a akumulace bohatství. Nic z toho neukládala středověká etika. Práce byla trestem Božím za lidský hřích. Byla pokutou, nikoli posvátným závazkem, nijak se netýkala přetrvání života.

Posvátnou hodnotou se racionální práce stala v některých středověkých řádech, kde „ora et labora“^{*} tvořilo základ disciplíny, která byla dobrovolně přijímána nemnoha „povolanými“ a „vyvolenými“. Kalvín prohlásil racionální pracovní úsilí zaměřené na tvorbu bohatství za hlavní posvátný závazek pro ty, kteří se cítí být povoláni a chtějí být vyvolenými. Ve středověké kultuře byl pracovní úspěch jen jedním z mnoha náboženských povolání. Duchovní rozjímání, péče o druhé, dokonce žebrota, vyvolávající dobročinnost jiných, byla institucionalizovaná povolání. Tato povolání s kalvinismem skončila. Středověkého žebráka dali do dílny. Meditace z povolání byla odsouzena. Pouze stav zaměstnanosti, tj. zjevné angažovanosti v produktivní činnosti, může

* „Modli se a pracuj.“ (Pozn. překl.)

být příslibem možné milosti. Zahálka, požitkářství, hazardní hry, samoúčelné rekreace zaručovaly upadnutí v nemilost. Poprvé v moderních dějinách byli nečinní lidé uvězněni jako povaleči. Rodičům se ukládalo posílat děti do práce nebo do školy, aby se tam pro práci cvičily. Obojí mělo morální prioritu před rodinným životem. Jakákoliv činnost nebo nečinnost, která se racionálně nevztahovala k materiálnímu pokroku, byla morálně podezřelá.

4. Sklon k úsporám

Pracovní výcvik a specializace vedly k růstu produktivity. Jsou-li přebytky zpět investovány, následuje další specializace a růst produktivity. K zajištění přebytku musí být maximalizován rozdíl mezi vstupy a výstupy, musí být podporována výroba a omezována spotřeba. V předkalvínských a pokalvínských společnostech se spotřeba omezovala nedostatkem nebo vnějším donucením. Středověcí králové, církve a šlechta stanovovali disponibilní důchod svých poddaných. Podobné vnější donucení se praktikuje v komunistických zemích. V kalvínském pojetí se volba mezi spotřebou a úsporami stávala etickou záležitostí. Kdo se chce kvalifikovat pro spasení, kdo by chtěl být jako svatý, musí se podobně jako středověký mnich sám upsat pozemskému asketismu. Zaslíbení chudobě však ani ve středověkém klášteře, ani v puritánském společenství nebránilo produktivitě. Jak středověcí, tak puritánští duchovní věděli dávno před Freudem, že civilizační pokrok spočívá na principu sublimace slasti. Od těch, kteří se obávali, že by mohli být, nalézající se v nemilosti, eventuálně pominuti, a usilovali o ujištění, vyžadoval kalvinismus asketismus

skoro jako v klášteře. Novými ctnostmi se stala šetrnost, spořivost, střídmost, odříkání smyslových požitků a zážitků včetně estetických. I sex byl legitimní výlučně ve své rozmnožovací funkci jako kompromis mezi dualistickým předpisem kanonického práva pro laiky a kněží.

Souhrnně vzato, poprvé v dějinách se staly dvě hlavní výrobní zásady, tj. maximalizace výroby a minimalizace spotřeby, prvky téže etické matice. Na rozdíl od středověké nebo komunistické kultury nebyly tyto normy vytvořeny jen pro určité jednotlivce nebo skupiny. Hypoteticky patří kdokoli k tomuto světu, z něhož Bůh vybral jen nemnohé ke spasení, aniž by zjevil počet a složení těch, jež vyvolil. Svět, ze kterého Bůh volil, nemá žádná známá omezení co do biologického nebo sociálního původu, nadání nebo specializace v zaměstnání. Nikdo nemohl být vyvolen mimo tento proces, nicméně každý musí jednat tak, jako by byl skutečně vyvolen. Neboť smrtelným hříchem bylo protivit se Bohu svým chováním, které by bylo v rozporu s primárním Božím rozhodnutím o vyvolení. Kdokoliv nejen mohl, nýbrž musel předpokládat svou potenciální svatost a v tomto smyslu optimalizovat svou činnost jako výrobce i spotřebitel. Čím více vyniká jeho výkon v rámci příslušné skupiny, tím vyšší je pravděpodobnost, že bude přece vyvolen. Nová etika tedy vykonávala rovnoměrný tlak k efektivní výrobě a účinné spotřebě, podporou produktivity zároveň maximalizovala úspory a potenciální kapitál pro investice.

5. Riziko při investování

Spoření bez investování by buď oddalovalo spotřebu, nebo by vedlo k zahálčivému využívání volného času

namísto výdělečného podnikání. Ani v jednom z obou případů by z úspory nevznikl kapitál. Aby z úspor byl kapitál, musí se spořicí stát investorem, tj. musí riskovat. Psychologicky a ekonomicky jsou spoření a investování opačnými póly. Ve středověké společnosti bohatí okázale utráceli a chudí spořili z nutnosti. Spoření nebylo o nic více ctností než žebrota nectností. Neexistoval žádný finanční podnět ke spoření, protože požadovat úrok bylo tabuizováno. Investování, tj. použití úspor jako prostředku k dosažení zisku, morálka bránila. Pouze duchovně nepochybní a nepochybně mocní aristokraté – duchem i majetkem – mohli požadovat úrok a mít zisk. Jejich kapitálovým zdrojem však nebyly dobrovolné úspory, nýbrž daně a násilné vyvlastnění. Tyto zdroje byly malé a eticky problematické.

Kalvinismus vytvořil historicky jedinečnou konstelaci spasení, která postavila spoření eticky výše než utrácení, investování výše než spoření. Přednost spoření před utrácením byla předepsána asketickými normami. Převzetí rizika spadalo pod imperativ hospodárnosti. Akumulace úspor určených ke spotřebě již psychologicky vybavuje k investování. Hladovění smyslů živí instinkt získávat. Ekonomická moc jako výsledek efektivních investic pak kompenzuje odříkání ve spotřebě. Odříkání ve spotřebě plodí neúnavnost ne nepodobnou neúnavnosti profesionálního hráče, avšak nová etika ostře odlišuje hazardní hru od investování. Kalvínova teologie dala pozitivní podnět k riskování, protože riziko spadá vjedno s duchovní neurčeností. Katolické přijímání svátostí zaručovalo spasení. Luteránům zaručovala jejich osobní víra, že se stanou Boží nádobou. Pro kalvinisty, i když byla volba předurčena, zůstávalo spasení u každého jednotlivce předmětem nejistoty, ze které nebylo úniku. Začíná-li každý pouhou možností spasení, může

svou pravděpodobnost spasení zvýšit neustálým vyhledáváním a efektivním využíváním příležitostí, které nechali druzí uniknout. Pátrat po riskantním podniku, realizovat šance, získávat, kde ostatní ztratili, tím vším věřící progresivně zvyšuje svou subjektivní pravděpodobnost spasení, i když nikdy nedosáhne jistoty spasení.

V rámci racionální struktury kalvínského přesvědčení dostává finanční riziko poprvé v dějinách atribut duchovního imperativu. Ve středověké Evropě bylo zapůjčování peněz a investiční bankovníctví svěřeno opovrhovaným menšinám, které tato povolání vykonávaly, aby se vůbec uživily. Urození dobrodinci těchto finančních lichvářů je na oplátku za finanční expertízy ochraňovali před zlobou dlužníků a bankrotářů. Národy jako Švýcaři, Holanďané a Skotové rozvinuly přijetím kalvinismu svůj vlastní finanční talent. Ze Švýcarů se stali světoví bankéři. Všechny původní britské banky, včetně Bank of England, založili Skotové. „Být škot“ se stalo domáckým výrazem s podobným nádechem pohany jako ve středověku být žid. Opovrhované zaměstnání obyvatel středověkého ghettu se stalo v Americe zaměstnáním pro elitu. Banky a navazující finanční instituce se přestěhovaly ze židovských uliček na Wall Street. I když se záštita finančního rizika přesunula od středověkých urozených spekulantů k neproniknutelnému a nevypočitatelnému kalvínskému Bohu, náhoda a prohra v profesionálním riskování zůstaly stejné. Ukázalo se jako nepravděpodobné, že by akademické nebo profesionální expertízy nějak pozitivně ovlivnily výsledky investování. Ztráty z investic lorda Keynesa a záznamy průmyslových vzájemných fondů jsou toho dokladem. V investování, podobně jako v kalvínském spasení, jsou mnozí povolání, ale jen málo vyvolených. Pokušení uniknout riziku se nyní stalo něčím nemorálním, což ještě více znesnadnilo toto nové elitní

povolání. Finanční riziko pro kandidáty svatosti bylo naprogramováno do jejich pozemského života. Pokoušet se mu vyhnout znamenalo prohrát na celé čáře.

6. Kalkulující orientace

I když investování může být stejně iracionální jako hra v karty, nová etika na ně pohlížela jako na činnost vrcholně racionální a prokalkulovanou. Etika odvozená z teologie formuluje svoje normy z obrazu svého Boha. Pro kalvinisty to byl obraz racionální a kalkulující, asi ne úplně nepodobný nadlidskému počítači, který matematicky analyzuje pozemské a posmrtné šance. Kandidát spasení se snažil vyrovnat stylu svého stvořitele. Skládat osobní účty bylo kardinálním pravidlem. Hlavní starostí byla starost o vlastní životní výkonnost. Řídit a hodnotit tuto výkonnost pomocí kalkulovatelných cílů bylo předepsanou technikou. Současná výkonnost měla připadnout na účet minulé výkonnosti a měla být s touto minulou výkonností a s budoucími cíli srovnávána. Měla se vyrovnat úspěchu v dosahování naděje na spasení u ostatních lidí v daném oboru, odvětví, povolání, společenství. Základní pravidlo bylo matematické: mnozí jsou povoláni, jen nemnozí vyvoleni. Jak v duchovním, tak ve světském myšlení podněcoval kalvinismus kvantitativní uvažování. To kontrastovalo s magickým myšlením středověkého věřícího. Magické procesy se více hodí do pastorálně zemědělských hospodářství, kde výroba závisí spíše na organických a sezónních silách. Průmyslové a obchodní činnosti vyžadují racionální cíle a kalkulované strategie. Zpracovatelský průmysl a obchod jsou činnosti městské a pod střechou, stranou od přírody. Výsledky těchto zaměstnání jsou předvídatelné,

stanovitelné předem, plánovatelné. Efektivnost a účinnost v těchto zaměstnáních vyžaduje kalkulaci vstupů a výstupů, poptávky a nabídky, nákladů, cen a zisků.

Etika stimulovala kvantitativní a praktické uvažování v podnikání, ve vědě a v ostatních oborech. Matematické uvažování se už nezaměřovalo na metafyzické spekulace o počtu andělů, kteří mohou tančit na špičce jehly. Matematika byla od nynějška aplikována empiricky s cílem kvantitativně racionalizovat praktické oblasti života a obživy. Zvládnutí aritmetiky se stalo základním požadavkem na všeobecné vzdělání. Kvantitativní znalosti se staly obsahem povolání; písaři se stali účetními, přibyli mechanici, inženýři. Nová kalkulující orientace transformovala spekulativní filozofii politické ekonomie v pozitivní vědu ekonomii a ekonometrii jako inženýrskou disciplínu. Celý průmysl, a podnikání vůbec tak byly progresivně racionalizovány a kvantifikovány.

Nové mentální procesy šly ruku v ruce se změnami v lidských vztazích. Osobní interakce mezi výrobcí a spotřebiteli, manažery a dělníky, prodávací a kupujícími založily cestu k masové produkci a masovému marketingu. Aby totiž mohl být nový systém rozumově uchopitelný a zvládnutelný, musel být kvantifikovatelný. Ve všech vztazích, mezi člověkem a strojem, kontrolorem a dělníkem, poptávkou a nabídkou, vstupem a výstupem, hotovostí a úvěrem, prostředkem a cílem, zásobami a oběhem, se začaly progresivně uplatňovat matematické systémy.

7. Posvátnost získávání: zisk jako znak povolnosti

Podle marxismu byla božská práva králů nahrazena za kapitalismu božskými právy vlastnictví. Nová etika to

potvrzovala. S příchodem kalvinismu klíče k tomuto nebo onomu světu už neměli papežové ani králové. Nová smlouva o spasení už nevyžadovala prostředníky. Namísto aristokratů se jak skutečně, tak duchovně stali novou elitou vlastníci a ti, kteří řídí proces tvorby zisku. Centry moci a prestiže nových měst už nebyly zámky a katedrály, nýbrž továrny, obchody a banky, které z nejvyšších poschodí řídil jejich majitel. Ekonomické vlastnictví, které poskytovalo zaměstnání ostatním, stále umocňovalo svou sílu. Bylo nyní posilováno novou proměnnou, která spojovala duchovní a ekonomickou vzácnost, bohatství stvořené člověkem se spasením.

Pro středověkého moralistu bylo vlastnictví ospravedlnitelné, sloužilo-li uspokojení fyziologických potřeb a jako ochrana proti lidskému násilnictví. Soukromé vlastnictví bylo legitimní jen podmíněně, jen proto, že lidská hříšnost udělala z eticky vyšší rajske zahrady něco neproveditelného. Rozšíření vlastnických práv o tvorbu zisku odsoudil Tomáš Akvinský stejně ostře jako později Marx. Oba moralisté hodnotili vlastnictví jako prohřešek proti druhému přikázání. Kalvín se navrátil k prvnímu přikázání.* Pro Kalvína byla vlastnická práva morálně ospravedlněna ne proto, že z nich plynula majiteli a lidem na něm závislým obživa, nýbrž proto, že přinášela zisk nepřítomnému Bohu, majiteli toho všeho. Vlastník, partner, akcionář, investor byli v první řadě a především hospodáři Páně. Fyzické a právní řízení byly pouhé nástroje. Maximalizace zisku byl prvořadý cíl, posvěcený základní smlouvou mezi Bohem a jeho sluhý, usilujícími o svatost.

Nová etika minimalizovala zákonná a společenská

* Druhé přikázání: Miluj bližního svého. První přikázání: Miluj Boha. (Pozn. překl.)

omezení vlastnických práv, tak hojná v nekalvínských kulturách. Odosobněná, kalkulovatelná maximalizace zisku se nyní stala základem ekonomického systému. Idea neosobní, nefyzické korporace poskytovala optimální právní strukturu. Vlastnických práv bylo možné se nyní vzdát, bylo možné je směnit, prodat, rozdělit pomocí symbolických kousků papíru, podáním ruky, přikývnutím. Odosobnění, klíčová vlastnost korporativního vlastnictví, je zakořeněno v kalvínské metafyzice, ve které je jedině významný vztah mezi Bohem a jeho hospodářem. V poměru k tomu jsou vzájemné lidské vztahy sekundární. Být odcizený svému materiálnímu a společenskému prostředí, což je Marxovo nejdrtivější obvinění kapitalismu, je pro kalvinisty ctností. Odosobnění lidských vztahů zajišťovalo větší ekonomickou pružnost. Ekonomické statky tak mohly být maximálně manipulovány, fyzicky, právně, aritmeticky. Výsledkem toho všeho byl ekonomický systém, jemuž se svou efektivností nevyrovná žádný v předkalvínské ani pokalvínské společnosti.

Hodnocení protestantské etiky se zpravidla omezovalo na tvorbu zisku a bohatství, jinými slovy na etickou racionalizaci vlastního hmotného zájmu. Takové interpretace přehlíží, že tyto materiální zájmy jsou podřízeny mnohem základnějšímu pojmu „povolání“. Pojem povolání se teologicky vyvíjel a v nové etice znamenal oddanost každému úkolu pro úkol sám, bez dalších motivů. Povolání se tedy rovná morálnímu závazku, který je plněn ve vlastním životním zaměstnání bez ohledu na jeho specializaci. Pilnost švýcarských hodinářů, uschovatelská oddanost švýcarských bankéřů, věrnost švýcarských žoldnéřů, sloužících cizím papežům a králům, pocházejí ze stejné kulturní žíly jako maximalizace zisku švýcarských podnikatelů. Všechny ekonomické činnosti tak spadají pod stejný etický příkaz.

Kalvinismus tak přidal k instinktu získávat, který je starý jako člověk sám, ideální, respektive utopickou dimenzi. Když se vlastnictví a ekonomická moc spojily s metafyzicky chápanou povinností „povolání“, získal ekonomický systém dynamiku vlastní modernímu kapitalismu. Tato dynamika je mnohem mocnější, než když ekonomické zájmy odrážejí pouhou chtivost a lakotu, existující samozřejmě ve všech kulturách. Tam, kde je metafyzicky projektovaná autorita nahrazena autoritou politickou, jako v komunismu, efektivnost a účinnost ekonomiky je mnohem nižší. Ať jsou pojmy jako hospodář Páně, povolání a skládání účtů jakkoli neskutečné, metafyzické, ukázaly se silnější než strach, loajalita nebo identifikace s králi, diktátory, rodinami a přáteli, šéfy a odbory, kmeny a společenskými třídami. Aby Sověti zajistili ekonomickou efektivnost, i třebas na mnohem nižší úrovni než kapitalismus, museli pravděpodobnost nebeského zatracení nahradit jistotou pozemského zatracení, a uvrhli tak lidi do horšího nevolnictví, než jaké existovalo ve středověké Evropě včetně carského Ruska.

8. Od nákladů práce k ziskům

Pro lidi před kalvínstvím byla práce Božím trestem. V rajske zahradě nebyla ani práce, ani nedostatek. Na vrcholu vládl Freudův princip slasti. Ani v nebi se nepracovalo. Pro ty, kteří se do nebe nemohli dostat, byly pekelné tresty neporovnatelně tvrdší než pozemská práce. Ačkoliv práce byla nákladem, resp. měla zápornou užitečnost, pohlíželo se na ni ve středověku jako na hezký trest. Kající se hříšník pracuje s radostí, ale ne z donucení. Mít k vlastní práci masochistický poměr bylo stejně špatné jako být sadistický k práci druhých.

Pracovní nadšení je jevem pokalvínské doby. Marxistické pojetí práce představuje návrat k předkalvínským postojům. Marxismus je středověk, ale bez slitování. Pro Marxe je práce původcem ekonomické hodnoty, ale také příčinou vykořisťování lidí. Práce tu není pro obecně lidskou hříšnost, nýbrž pro hříšnost (vykořisťování) kapitalistů. Jakmile se kapitalismus odstraní, vykořisťování, vzácnost práce, hřích zmizí, a rajská zahrada, socialismus, bude opět otevřena. Než k tomu ale dojde, marxistická dvojznačnost v pojmání práce v komunistických zemích pokračuje. Socialistická práce je ctí, a přitom vynikající pracovníci tvoří privilegovanou třídu. Práce je v komunistických zemích opět nedobrovolná. V dosud nebývalém měřítku se dokonce používá otrocké práce trestanců, politických úchylkářů a nonkonformistů všeho druhu. Fakt, že vzácnost a kapitalisticky vykořisťovaná práce musely být nahrazeny souostrovím Gulag, dokumentuje zásadní mezeru v marxistické teorii.

Kalvínský postoj se liší jak od středověku, tak od marxistů. Je morálně neutrální, pokud nepřináší zisk. Tvrdě pracující hospodář číslo dvě, který vyždímal dosti hrubě zisk z vinice, aby se mu pokryly náklady vlastní práce, patří pekelným ohněm stejně spravedlivě jako hospodář číslo jedna. Ten podle socialistických principů, resp. principů rajské zahrady, uspokojoval své životní potřeby z kapitálu. Až hospodář číslo tři, který maximalizuje zisk, dochází spasení. Pro kalvinismus je tedy vše, co zvyšuje zisk, dobré, a vše, co ho snižuje, špatné. Dřít v potu tváře nevede ke spasení ani na tomto, ani na onom světě. Jen je-li práce efektivní, vede-li ke snížení nákladů, tj. zvyšuje-li zisk, získává etický souhlas.

9. *Etika a obchod*

Uzpůsobenost kalvinismu pro práci, výrobu a zisky je téměř všeobecně známa. Jeho uzpůsobenost pro obchod je už známa mnohem méně. Předkalvínská a pokalvínská etika se obdobně zaměřovaly na výrobu a spotřebu. Zprostředkující ekonomické činnosti se pouze braly na vědomí. Marx, podobně jako Tomáš Akvinský, neuznával, že obchod zvyšuje ekonomickou hodnotu. Ve středověké společnosti měl obchodník nízký a pochybný status, byl první na ráně v čase hospodářských krizí jako terč rozezleného davu. V komunistických režimech jsou obchodníci po převratu „převychováváni“ nebo jsou z nich řadová mravenci. Kalvinismus naopak odňal výrobě i spotřebě znak etické nadřazenosti. Ani spotřebitelův hlad, ani výrobcův pot nemají etický význam. Nejvyšším cílem je duchovní dychtivost po spasení s nadějí naplňovanou maximalizací zisku. Místem zaměstnání se v nové etice stával čím dál tím více obchod. Kalvinismus přispěl k jeho novému statusu ze své zvláštní směsi kosmického optimismu a pesimismu. Přestože Bůh je nanejvýše spravedlivý, většina lidí má být zatracena, a nikdo proti tomu nic nezmuže. Tato misantropická pozice poskytla manipulativnímu obchodníkovi, inzerentovi a prodávajícímu nový morální prostor pro jejich zaměstnání. Obchodníci přinášeli, upomínajíce na poslání bílého muže, požehnání moderního průmyslu nejširším masám, naučili je efektivněji spotřebovávat a tím i efektivněji vyrábět. Podobně jako kalvínský kazatel a vychovatel, také obchodník pomáhá snaze spotřebitele dostat se výše a nalézt lepší cestu. Obchodníkovo sdělení, které bylo původně jen obyčejnou informací, se nyní mění v napomenutí. Balení, sloužící původně k pouhé ochraně zboží, nyní inspiruje. Nový obchodní žargon

„pozor na spotřebitele“, „tvrdě při prodeji“, „nalož, co to unese“ vyjadřuje kalvínské myšlení a filozofii Adama Smithe v tom smyslu, že ekonomický zájem zaměřený na sebe sama naplňuje plán neviditelné ruky.

Ideový vliv nezůstal jednostranný. S rostoucí konkurencí muselo být první přikázání (maximalizace zisku) doplněno druhým přikázáním (vcítit se do spotřebitele). Společenská etika se stala ideologickou doménou obchodníků. Výrobce se zaměřuje na materiální vstupy a strojní procesy. Dvornost k cizincům, aby se z nich stali zákazníci, jejich manipulace až do bodu jejich uspokojení a vytrvalá loajalita, to je hájemství obchodníkovy. Calvinismus také pomohl tržní ideologii tím, že rozvolnil starou vnitroskupinovou etiku příbuzenství a sídelní komunity. Nové náboženství sjednocovalo lidi podle vyznání a výkonnosti, bez ohledu na jejich biologický, geografický a sociální původ. A v témže duchu obchod proťal tradiční hranice mezi tvůrcem a uživatelem, interní výrobou a externím prodejem, mezi firmou a trhem. Všichni se takříkajíc srovnali pod společným jmenovatelem ekonomické hodnoty.

Je tu také společenská dynamika. Obchodníková cesta, stejně jako cesta puritánského poutníka, nemá konce. Cíl je stále v dohledu, ale nikdy na dosah. Na rozdíl od výroby není obchod nikdy ukončený nebo ustálený, permanentní nebo zajištěný, důvěrně známý nebo předvídatelný. Calvinismus podpořil obchod také tím, že nově definoval pojem vlastnictví. V předkalvínské době měli pouze výrobci a spotřebitelé morální právo na vlastnictví a majetek. Spotřebitel ho odvozoval od svého práva na život a výrobce od svého práva tvořit. Koncepce hospodáře sňala důraz jak ze spotřeby, tak z tvoření. Nová morálka kladla důraz na tržní hodnotu, kterou mohl kdokoli a kdekoli zvyšovat. Obchodní cestující,

majitel obchodního domu, majitel krámu, dopravce, burzovní makléř nebo bankéř fyzicky netvoří. Přidávají však užitek a tím zvyšují hodnotu výrobku. Jako tvůrci hodnoty získávají tito zprostředkovatelé svěřenecká práva bez ohledu na vlastnictví výrobků. Obchodník na sebe bere jako příslovečný hospodář riziko za zboží, které ještě nebylo vyrobeno, za transakce napříč časem, prostorem a sférami politických vlivů. Tvoří hodnoty, které jsou neuchopitelné, ale kalkulovatelné, neskutečné, ale legální, neosobní, ale svěřené.

10. Nové elity

Kalvinismus změnil vztah mezi bohatstvím, mocí a statusem. Ve středověké společnosti byly pozemské šance pro různé lidi odlišné od kolébky až do hrobu. Rozdělení lidí na kasty se považovalo za Bohem určené. Až po smrti se mohli boháči ze zámku a žebrák od vrat setkat jako rovný s rovným v nebi. Pro Kalvína byl přísně a neodvolatelně strukturovaný až život po smrti. Jenom nemnohým bylo dáno dostat se do nebe. Předurčenost k vzestupu však zůstala každému skryta, odrážela se mu jen jako pravděpodobnost v pozemských životních příležitostech. Byla naznačena výkonností úspěšného muže, který slepě, ale s důvěrou sledoval své Bohem předurčené povolání. Nová etika pobízela každého věřícího, aby šel výše ve vzdělání, v zaměstnání, ekonomicky, aby spoléhal na vlastní síly a věřil v Boží spolupráci. Neustálá snaha dostat se nahoru se stala kardinální ctností. Jen velmi vzácně vybavil Bůh někoho pronikavými charismatickými vlastnostmi. Ale i pak musel tento člověk demonstrovat své charisma v konkurenci s ostatními charismatiky a toto charisma museli uznat

lidé z jeho společenských kruhů, kongregace, komunity, podílníci, voliči. Ve středověkém chápání měly nebe a země protikladný status. Lidé s Boží přízní byli často pronásledovaní mučedníci. Chudákovi se dostávalo zvláštního požehnání. Kněží a řeholníci se měli zaslíbit pozemské chudobě. Vládla představa, že Pán se navrátí jako žebrák. S příchodem kalvinismu jsou kandidáty svatosti úspěšní podnikatelé, kapitáni průmyslu, volení političtí vůdci v nových demokraciích, osvědčení znalci a uznávaní tvůrci veřejného mínění. Kalvinismus měl podobně jako středověká společnost pyramidovou třídní strukturu, avšak třídy byly otevřené a pomíjivé. Syn nemusel následovat otce. Nízký národnostní nebo sociální původ nebyl nepřekonatelnou překážkou. Sociální struktura zůstala pyramidová, odrážela princip vzácnosti. Mnozí byli povoláni, ale jen nemnozí vyvoleni ve vzdělání, v podnikání, v politice. V rámci pyramidové struktury existoval pohyb dolů i nahoru. Týkalo se to jednotlivců, národnostních a profesních skupin i celých národů. Na rozdíl od středověkého systému bylo málo důležité, kde člověk začal. Pro jeho pozemský i posmrtný život bylo významné, kam se dostal. Ne jakýkoliv společenský vzestup byl však považován za posvěcený; vnější úspěch měl být doprovázen vnitřním smyslem pro spravedlnost a čest, což muselo být společensky uznáno. Úspěšný podnikatel měl být také dobrým občanem, vnitřně i navenek morálním člověkem.

Ve středověké společnosti setrval kandidát svatosti buď uzavřen v klášteře, nebo žil mimo něj v nějakém poníženém postavení. Pozemský úspěch byl duchovně podezřelý. V kalvinismu náboženské řády zmizely a stejně tak zmizel i rozdíl mezi pozemskou a duchovní svatostí. Nábožná společenství trvala v určitém smyslu dál, avšak asketismus zesvětštl. Bohatý nesměl

spotřebovat své peníze, musel je investovat nebo věnovat na dobročinnost. Amerika se stala zemí nadací. Předvádět bohatství bylo stejně nemorální jako předvádět chudobu. Puritánská společnost zakazovala dostat se do extrémního ekonomického postavení a stavět ho na odiv. Bohatý i chudý byli v Americe k nerozeznání, vypadali oba stejně, jako lidé docela slušného postavení. Jejich způsob oblékání, stravování a mluvení byl mnišsky střídmy. V hmotném projevu a ideologicky se Američané stali národem střední třídy par excellence. To se projevovalo v politických, pracovních i obecně společenských vztazích. Na rozdíl od nekalvínských společností se nedoporučovalo používat titulů označujících status. Všichni členové společenství včetně vůdců byli bratři a sestry, neexistovali žádní pozemští „otcové“. Používání křestního jména pokračuje až dodneška dokonce i ve formálních organizacích, existuje nechuť k privilegiím za zásluhy.

Ve středověké kultuře stály systémy pozemských a nebeských statusů proti sobě jako odlišné a opačné; chudý byl požehnaný a bylo snazší, aby velbloud prošel uchem jehly... S příchodem kalvinismu se staly oba systémy paralelními, předpokládalo se, že mohou eventuálně splynout. Středověký systém byl stabilní a odolný vůči změně. Jestliže změna nastala, ať v politice, náboženství nebo ekonomické struktuře, měla revoluční formu. V kontrastu k tomu byla v kalvínských společnostech nestabilita zabudována v jednotlivcích i ve společenských skupinách. Samotný princip změny byl institucionalizován a eticky potvrzen. Na jednotlivce i kolektivity, kteří se nikdy neměnili, se pohlíželo jako na zaostalé, nekřesťanské, neamerické. Změny v ekonomické a politické struktuře si však revoluční dimenze podržely. Kalvínské kultury ve srovnání s katolickými

měly tendenci k většímu liberalismu, abychom použili moderní termín. Méně často plodily radikální hnutí, avšak častěji prožívaly chronickou nestabilitu.

11. Nové demokracie

Pod vlivem kalvinismu byly aristokracie nahrazeny meritokraciemi, tj. vládou těch, kteří se zasloužili. Noví vůdcové ve vládě, podnikání, církvi a profesích byli demokraticky voleni. Voliči potvrzovali vnitřně orientované předurčení svých vůdců. Hlas lidu začal splývat s hlasem Božím; charisma se stalo rutinní záležitostí. Efektivní komplementarita božské a lidové volby vyžaduje příznivé okolnosti. Charismatická autorita je mnohem nejistější než autorita tradiční. I když si to liberalismus neuvědomuje, demokracie západního střihu byla jen zřídka efektivní v neprotestantských společnostech. Běžný úsudek o individuálních zásluhách může být velmi dobře mylný. Minulé zásluhy jen vzácně poskytují záruku budoucího výkonu. Ti, kteří vynášejí rozsudek, musejí být souzenému nadřazení, avšak systém nadřazenosti má v liberální demokracii tendenci se rozpadat. Charismatické nároky jsou každopádně problematické; ten, kdo takový nárok vznáší, může upřímně pociťovat, že byl povolán, a jeho stoupenci mohou sdílet jeho pocit povolání, a přesto jsou zklamáni. Takové problémy jsou viditelné, jen když se duchovně pojatá kultura sekularizuje. Protestantské společnosti vyvinuly organizační nástroje, které učinily demokracii efektivní; oddělení zákonodárné a výkonné politické moci, konfederace suverénních států, soutěžící politické strany, reprezentativní struktury v podnikání, odborech, vzdělávacích a náboženských institucích.

Tržní systém rozšiřuje demokracii na ekonomické vztahy. Trhy decentralizují ekonomickou moc. Peněžní transakce jsou ekvivalentem hlasování. Maximalizace spotřebitelova uspokojení je potvrzením demokracie. Moderní kapitalismus byl demokratičtější než kterýkoli předchozí systém a doposud je demokratičtější než systémy, které po něm následovaly. Tržní hospodářství rovněž demokratizovalo řád v povoláních. Atributy připsované povoláním v tradičních hierarchiích ztratily na významu vstupem peněžních hodnot. Začalo být méně důležité, jak si kdo vydělává na živobytí, důležitější bylo, kolik kdo vydělává. Nešlo už tolik o to, kdo věc vyrobil, jako spíše o to, kdo za ni zaplatil. Strojní technologie, masová výroba, masový trh se současně odosobnily a demokratizovaly. Záleželo méně na tom, zda je užitečnost vnitřně přítomna v samotném fyzickém produktu nebo v čase a v místě transakce nebo v informaci o vzeštu osoby. Objem celkové užitečnosti produktu je identifikován s peněžní hodnotou.

Nový důraz na peníze modifikoval tradiční systém statusů povolání. Už neexistovala méněcenná povolání, nýbrž jen povolání méně placená. Dveře k povoláním byly otevřené. Jiná diskriminace práce než podle kvalifikace začala být méně častá. Specializace povolání a jeho technická složitost si vyžadovaly předem orientované vzdělání. To také demokratizovalo strukturu povolání. Důraz na peníze demokratizoval společenské třídy. Důchod se stal hlavní determinantou statusu. Morální posvěcení peněžní hodnoty zvýšilo sociální mobilitu. K nespokojenosti marxistů je snazší změnit finanční status než biologický a sociální původ. Sociální mobilita implikuje pohyb nahoru i dolů. Dokud je na dosah stále širšího okruhu spotřebitelů stále širší sortiment zboží rostoucí kvality, je vytvořen minimálně dojem

společenského vzestupu lidí. Peníze se stávají hlavním prostředkem společenské odměny za individuální zásluhy. Ekonomická demokracie posiluje demokratické atributy ostatních částí společenského systému. Kdo má více peněz, osvojuje si vyšší spotřební styl, stěhuje se do prestižních čtvrtí, poskytuje lepší vzdělání svým dětem, angažuje se v politických a oddechových činnostech, které mu otevírají další kanály společenského vzestupu. Jsou-li svoboda, rovnost a bratrství akceptovanými atributy moderních demokracií, pak nová etika každopádně vyzdvihla první dva.

12. Řešení organizovaného konfliktu

Srovnáme-li kalvínské společnosti s jejich předchůdci a následovníky, ukazuje se u nich tendence vyhýbat se revolucím a válkám. Jejich kultury zdůrazňují individualismus, antitradicionalismus, nonkonformismus. Kalvínské sekty odpíraly loajalitu zavedeným vládám a církvím, vojenské službě a veřejnému vzdělání. Když narazily na útlak, stáhly se a odešly jinam. Velká část současného západního pacifismu má svůj původ v kalvínských sektách.

Moderní tržní hospodářství osvědčuje protiválečnou a protirevoluční tendenci. Jeho ekonomická filozofie je individualistická, staví se proti zasahování státu a proti celospolečenskému plánování. Odtahuje se od politických pletek; všechna iniciativa se ponechává jednotlivcům jednajícím na vlastní účet. Celkové výsledky redukuje vzácnosti, čímž se řeší problém frustrace a agresivity. „Laissez faire“ neodstraňuje chudobu nebo nedostatek, ani je nevyrovnává. Ti, kteří zůstávají chudí, mají tendenci být individuálně i kolektivně slabší i přes

své ekonomické příležitosti. Zpravidla však nejsou militantní nebo revoluční, každopádně nepodněcují ani revoluce, ani války. V moderním hospodářství zisky nahrazují moc.

Povolání, která vznikají a vzkvétají v tržním hospodářství – podnikatelé, manažeři, obchodníci, burziáni, bankéři – nejsou militaristická, a dokonce ani politicky agresivní. Tato povolání prosperují v míru a politickém klidu. Užitek z trhu nevyžaduje fyzické vlastnictví nebo kontrolu. Vyžaduje však právní a morální systém, který trh podporuje a chrání. Totéž platí i pro individuální chování. Političtí revolucionáři a profesionální odbojníci se normálně nerekrutují z kalvínského prostředí ani z tržních povolání. Individuální svoboda a ekonomické příležitosti snižují sklon k militantnímu chování. Když přesto dojde k revoluci nebo k válce, jsou tyto kultury méně pohotové k účinné obraně. Na represivní policejní akce, protirevoluční strategie, na efektivní mobilizaci k odrazení vojenského útoku nejsou kalvínské kultury stavěné. Jejich ekonomiky nejsou vymezeny hranicemi vlastního státu. Nejsou připraveny na centrální řízení, které je v době národního ohrožení nezbytné. Jejich politické klima je antiautoritativní, a tím i méně schopné prosadit národní vůli silou. Jejich policie nebývá budována v celostátním měřítku a nemívá centralizované vedení. Jejich ozbrojené síly jsou organizovány často jako dobrovolná vojenská služba.

13. Marxismus, kalvinismus a masový trh

Podle Marxe je neodstranitelnou vadou kapitalismu jeho neschopnost uspokojit potřeby mas. Tvorba kapitálu vyžaduje podle něho vykořisťování. Z nutnosti

vykořisťování vyplývají mzdy na hranici životního minima. Takové mzdy minimalizují disponibilní důchod a tím brání rozvoji trhu. Početní vzrůst dělnické třídy a odpovídající pokles počtu kapitalistů tento trend ještě zesiluje. Zaškrcování kupní síly mas je tedy vnitřní vlastností kapitalismu a rozvoj marketingu nic nezmuže. Marxovo stanovisko k funkci trhu bylo negativní a k tržním povoláním opovržlivé. Některé tradiční rysy kalvínské etiky se vztahují ke koncepci marketingu rovněž negativně; asketismus a šetrnost jsou v rozporu s ideologií marketingu.

Byly tu však opačně působící rysy. I když měla výroba etickou přednost, nemohla se rozvíjet při statické spotřebě. S kalvinismem a jeho důrazem na kalkulovatelné uvažování přišla i podpora dynamické spotřebě. Princip nejistoty a předpoklad paralelnosti hmotného a duchovního výkonu podpořily spotřebu. Etika podněcovala každého, aby dokázal sobě i ostatním, že je na materiálním i duchovním vzestupu. Finanční úspěch a úspěch v zaměstnání je racionální, ale ne nutně viditelný důkaz. Rostoucí standard a životní styl jsou vidět. Formule o spasení, původně obrácená k jednotlivci, byla modifikována společenskými hledisky. Církev a obce začaly samy na sebe pohlížet jako na kolektivity potenciálně svatých. Jejich nároky na kolektivní charisma mohly být nyní demonstrovány vyšším životním standardem obce. Už jejich středověcí předchůdci, klášterní řády, poněkud modifikovali své zaslíbení chudobě. Kalvinismus však měl z chudoby hrůzu.

Puritáni vyřešili tyto nejednoznačnosti tím, že se vystříhali jak nápadné spotřeby bohatých, tak nápadné nespoteřeby chudých. Idealizovali střídmy, ale ctihodný životní styl střední třídy, o němž se předpokládalo, že se bude postupem času zlepšovat. Americký masový trh se

dal na cestu vzestupu, orientoval se na střední třídu. Na výrobky, které se nalézaly mimo finanční a ideový dosah vedoucí vrstvy skupiny, v níž se určitý člověk pohyboval, se nepomýšlelo, avšak luxus jedné generace se stal nezbytností pro generaci následující. Životnímu způsobu nižší třídy se každý vyhýbal důsledněji než životnímu způsobu vyšší třídy. Calvinismus měl hrůzu z pohybu směrem dolů. O lidi pod hranici chudoby pečovali jejich spoluvěřící, později daňoví poplatníci. Nový trh středních tříd smířil konfliktní požadavky elitářství meritokracie a rovnostářství. Obchodní dům nabízí v suterénu laciné zboží pro nemajetné zákazníky nebo zákazníky skromné ze zásady, ale nabízí také drahé zboží podle poslední módní linie. Většinu potřeb je možné uspokojit buď úsporným, nebo luxusním způsobem. Úsporné modely kupují také ti, kteří si chtějí zachovat obraz vlastní skromnosti, i když by si mohli dovolit více. V luxusním stylu nakupují rovněž lidé, kteří si to nemohou dovolit, ale chtějí dokázat, že jsou na vzestupu. Vznik cílově se chovající a vlastní situaci si uvědomující střední třídy nedává za pravdu Marxově námitce o nevyhnutelné polarizaci životní úrovně a ideologie. Americká dělnická třída nebyla proletarizovaná ani ekonomicky, ani ideologicky. Přitažlivost dosažitelného životního standardu střední třídy pro většinu pracujících a vyhlídka na další vzestup pro jejich děti daleko převážily lákadla revoluce a politické moci. Marxova věštba, že smyslem socialistické výroby bude uspokojení spotřebitele, a ne zisk, je mnohem blíže pravdě v Americe než v kterékoli části komunistického světa.

14. Manipulace spotřebitelem

Zpočátku byl prodej pouhým prodloužením výroby; hotový výrobek byl zabalen, označen, roztříděn, skladován a odeslán. Byly to fyzické operace podobné operacím při výrobě. S pokrokem strojní technologie se manipulace s výrobkem jak při výrobě, tak při prodeji omezovala. S rostoucí hojností spotřebních statků získal prodej novou manipulativní dimenzi určenou k transformaci nekupujících v kupující. Tento proces vyžadoval vyjít vstříc potřebám spotřebitele nevyužitými výrobními možnostmi, odhalit průzkumem trhu fyzické a ideové vlastnosti nového výrobku, rozvržení poptávky po něm, jeho žádoucí balení a způsob prodeje. Ve fázi výzkumu a testování je manipulace spotřebitelem ještě minimální, což lze snad přirovnat k vyšetřování pacienta v medicíně. Manipulace člověkem ve smyslu přimět někoho, aby jednal podle cizí vůle, se však nakonec mocně prosazuje. V rozvinutém hospodářství je velice málo běžných potřeb, jejichž uspokojení by čekalo, až se na trhu určitý výrobek objeví. I když průzkum trhu odhalí takovou poptávku, manipulace spotřebitelem je nezbytná, aby byly zajištěny úspory z rozsahu výroby, standardizace výrobku a efektivní distribuce.

Manipulace se provádí v rámci koncepce podpory prodeje, která zahrnuje strategie reklamy, osobního prodeje, tvorby cen, balení a další. Náklady na podporu prodeje často převyšují skutečné náklady na výrobu. Záměr manipulovat se jen zřídka dává najevo. Zájmy kupujících na maximálním uspokojení z výrobku a na minimálních nákladech se potenciálně rozcházejí se zájmy výrobce na maximálních ziscích. Adam Smith tvrdil, že takové rozpory jsou v souhrnu výhodné pro obě strany a pro celé národní hospodářství. Tuto větu

napadali jak předkapitalističtí merkantilisté, tak pokapitalističtí socialisté. Merkantilisté tvrdili, že král a církev musejí na obchodníka dohlížet, aby byly zajištěny politické a církevní domény. Marxisté tvrdí, že kapitalisté a jejich obchodníci nedělají nikdy nic ve prospěch dělnické třídy. Obě strany považovaly kapitalismus za nemravný a dlouhodobě neefektivní. Kalvínský protiar-
gument předpokládá odevzdanost ekonomických aktérů Božímu všehomíru, který je manipulován ve prospěch věřícího. Pochopení kalvinismu pro manipulativní trh je odvozeno od teologické perspektivy, která postuluje absolutní manipulativní moc Boha.

Manipulativní implikace kalvinismu mají rodovou povahu. Rané puritánské komunity žily v manipulované vojenské disciplíně podobající se středověkým klášterním řádům, jako starozákonní lid. Rodiče měli morální právo manipulovat své děti, kazatelé své farníky, učitelé své žáky, političtí vůdcové své voliče, předáci své dělníky, prodavači své kupující. V pozdějším kontextu vyřešil kalvinismus tradičně podřadný status obchodníků. Středověký obchodník stál v podřízeném a úslužném postavení k boháči, který tehdy pro něho samotný představoval celý spotřebitelský trh. V současných společnostech minimálně ovlivněných kalvinismem obchodník stále prosí, vmlouvá se a lichotí potenciálnímu kupci. V Americe vede, řídí, předvádí, vychovává a manipuluje.

Tržní manipulace dostala další etickou podporu od kalvínské představy, že vlastní hmotný pokrok a hmotný pokrok druhých je morálně žádoucí. Protože každý a všechno patří do Božího světa, je zdokonalování tohoto světa součástí mravního imperativu. Pojem hospodáře završuje morální přitakání sobeckému jednání při koupi a prodeji. I když kalvinismus pohlížel na uspokojování

smyslových žádostí jako na něco duchovně problematického, přesto poskytoval získávání materiálních statků větší morální podporu než středověká církev. V získávání materiálních statků viděl puritán Boží odměnu za individuální píli a efektivní hospodaření. Středověký Bůh se dal věřícímu smyslově poznat prostřednictvím svátostí a zázraků. Calvinisté by takové magické průniky nepřijali, viděli uznání toho, že jednotlivec nebo obec obstáli ve víře a jednali v souladu s Božím plánem, v materiálním pokroku.

Zdokonalování materiálních podmínek života bylo rovněž podpořeno větou, že rozumné a umírněné užívání Božích darů činí člověka schopným k efektivnější práci a výrobě. Manipulativní trh našel rovněž podporu ve strachu puritánů z bídy a nečinnosti. Výsledkem toho bylo, že jak prodávající, tak kupující byli méně chudí a méně nečinní. Vzájemně výhodné směnné transakce byly považovány za eticky hodnotnější než dary a charitativní gesta. Morální preference vlastního materiálního pokroku jako výsledku vlastního úsilí v soutěži spíše než jako výsledku altruistických citů někoho druhého je prioritou bázně Boží před láskou k člověku.

15. Trh a americká kultura

Největší rozmach trhu nastal v Americe po druhé světové válce. Rozvoj trhu, v masovém měřítku podporovaný sdělovacími prostředky, zcela likvidoval Marxovu předpověď, že kapitalismus zajde na rozdělování. Tisíce výrobních linek na nové produkty uspokojovaly nově zjištěné potřeby. Mnohem více nových druhů zboží se dostalo na trh ne pro nějakou novou vlastnost, nýbrž pro novinku v balení, ve způsobu prodeje, pro výhodnější

způsob placení nebo pro pouhé nové jméno, nový nápis nebo symbol. Rozšíření tržních činností bylo umožněno specializací povolání. Obraz amerického podnikání vypadal v posledních desetiletích skvěleji v inovacích trhu než v inovacích výrobní techniky. Obojí tvoří samozřejmě součást téže materiální kultury. Protože je většina přírodních a lidských zdrojů zaměstnávána pro uspokojování potřeb, byla americká kultura nazvána materialistickou. Nevidí se však, že za své vyniknutí jak ve výrobě, tak na trhu vděčí Amerika prvkům své kultury ideové. Tato ideová kultura obsahuje hodnoty a ideály plus postoje a instituce, které se na jejich základě vytvářejí. Tato stať ukázala na metafyzické kořeny této ideové kultury a rozlišila její hodnoty. S tím, jak metafyzické kořeny nyní degenerují, se z původních materiálních prostředků k dosažení ideálních cílů staly cíle samy pro sebe. Progresivní sekularizace naší kultury se bere za danou. Budoucnost materiální kultury zůstává ale problematická, jsou-li její ideály opouštěny.

16. Weberovská problesknutí budoucnosti

Weberův model byl multikauzální. Calvinismus byl významnou příčinou moderního tržního hospodářství, které marxismus nazval kapitalismem. Na rozdíl od Marxe nepovažoval Weber konfiguraci ekonomických, politických a náboženských institucí spadajících pod kapitalismus za determinovanou nějakým pevným zákonem. Byla to jen jedna z možných vývojových linií se zvláštní americkou konfigurací jako historickou nahodilostí. Tato nahodilost se svou svobodou a společenskou rovností byla dostatečně přitažlivá pro miliony outsiderů, kteří se chtěli stát Američany, nebo pro jejich země,